

DATE PRIVITOARE LA CERAMICA PICTATĂ DIN EPOCA NEOLITICĂ DIN CRIȘANA

DE

EUGEN COMȘA și ZOLTAN NANASI

În toamna anului 1965, pe teritoriul comunei Săcueni, jud. Bihor, au fost efectuate săpături de salvare¹ pe duna numită „Horo”², care se află la circa 4 km nord-est de sat, în bazinul Er-ului. În trecut duna (acum de formă neregulată, cu suprafața răvășită datorită exploatării nisipului) era înconjurată de apele râului și de mlaștini.

Cu prilejul săpăturilor s-a descoperit un complex neolitic caracterizat prin ceramică pictată, asociată cu cioburi din vase de uz comun.

Materialele din diferitele perioade ale neoliticului, încă din vechime, datorită terenului nisipos din acel loc, s-au putut amesteca, ajungând la un loc cioburi neolitice timpurii cu altele din neoliticul evoluat. Condițiile de mediu arătate nu au permis să se facă observații stratigrafice. Din această cauză în cele ce urmează sîntem nevoiți să clasificăm și să studiem materialele de la Săcueni, pornind de la criteriile de ordin tipologic.

Faptul că în nord-vestul țării noastre, pînă în prezent, sînt cunoscute puține complexe cu ceramică pictată din epoca neolitică³ și acelea în majoritatea cazurilor nepublicate, ne face să prezentăm mai amănunțit materialele la care ne vom referi.

Fragmentele ceramice de la Săcueni, din punct de vedere tipologic, pot fi împărțite în următoarele loturi principale :

A. Lotul se compune din ceramică de uz comun și dintr-o serie de cioburi cu decor pictat.

a) Fragmentele din vasele de uz comun sînt dintr-o pastă amestecată cu o mare cantitate de cioburi pisate. De obicei, suprafața vaselor este neregulată, iar uneori a fost lustruită în interior. Rar exteriorul a fost netezit cu o „scindurică” și de aceea pe suprafață au rămas urme paralele, neregulate. S-au reconstituit grafic vase în formă de : pahare cu corpul bombat, castroane tronconice adînci, borcane cu corpul bombat și probabil tăvi scunde.

¹ Săpăturile au fost efectuate de I. Ordentlich și Zoltan Nanasi.

² Duna are dimensiunile : diametrul de circa 120 m, înălțimea maximă de circa 4,20 m.

³ Eugen Comșa, *Epoca neolitică în vestul României* (sub tipar).

Borcanele au fost ornamentate adesea cu un șir de alveole sau adincituri (dese sau rare) făcute cu degetul, deasupra, pe buză (fig. 1/1, 3—9). În alte cazuri pe corpul vaselor s-au făcut proeminențe prelungi (cu o parte bombată și cu alta adincită) avînd de-a lungul muchiei un șir de alveole (fig. 1/6). Cîteodată se întîlnesc briuri alveolare în relief, de-a lungul buzei sau numai porțiuni scurte (cu cîte trei alveole) pe corpul vaselor (fig. 1/12).

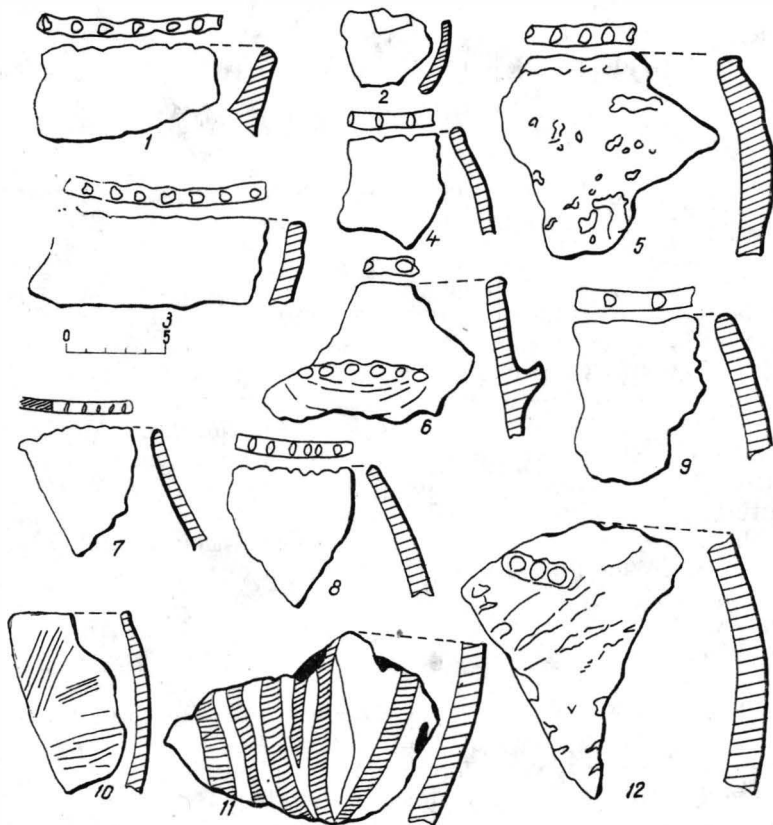

Fig. 1. — Săcueni. Fragmente ceramice din vase de uz casnic.

Suprafața unor borcane este neregulată și acoperită cu un fel de barbotină netezită, prezentînd o alternanță intenționată de „caneluri” largi, neregulate (ca adîncime și lățime) cu „creste” netezite (fig. 1/11).

Pe un singur ciob s-a păstrat o porțiune mică dintr-un ornament compus din linii incizate subțiri delimitînd un capăt de bandă (fig. 1/2). Ca aspect decorul incizat este evoluat.

Suprafața vaselor de uz comun este de culoare cafenie deschisă, roșcată sau cenușie.

b) Ceramica pictată a fost modelată din pastă fină, arsă bine. Aveni documentate (prin reconstituire grafică) următoarele forme de vase (fig. 2), fiecare cu cîteva variante :

- Castroane adânci (fig. 2/4, 7, 12);
- Pahare cu pereții arcuiți, uneori cu câte o proeminență mică, perforată (fig. 2/1 – 3, 5);
- Borcane cu pereții arcuiți (fig. 2/13, 14);
- Vase cu corpul bombat și cu gît scund, tronconic sau cilindric (fig. 2/10, 11).

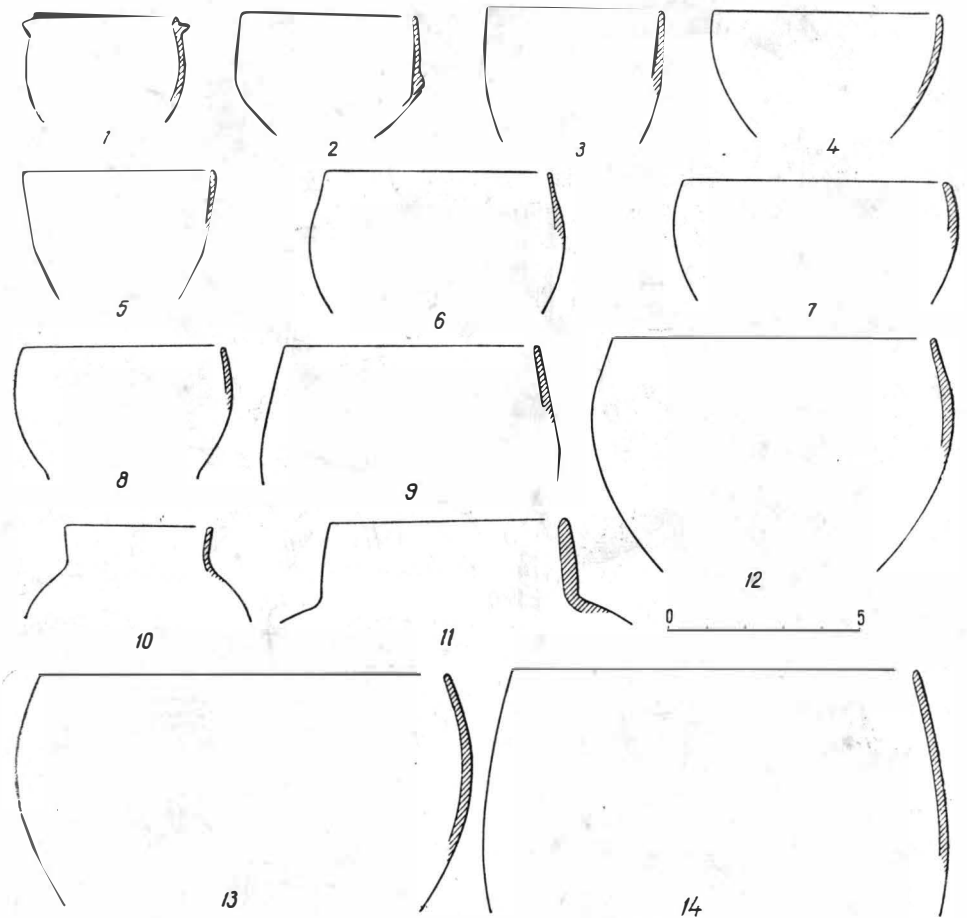

Fig. 2. — Săcueni. Forme de vase cu decor pictat (lotul A).

Suprafața exterioară a vaselor a fost lustruită cu multă atenție. Cioburile au următoarele culori: portocaliu, gălbui roșcat, roșcat, roșu, cafeniu deschis. Pe un astfel de fond s-a făcut decorul pictat cu o culoare neagră, aplicată ca o crustă subțire „solzoasă”, care, de obicei, s-a desprins de pe pereții vaselor. Avem impresia că ornamentarea s-a realizat cu o substanță grasă (poate cu păcură sau smoală). Această impresie este întărită și de observația că pe locul de unde s-a desprins culoarea neagră a rămas o urmă de culoare cafenie deschisă, credem ca urmare a im-

pregnării pastei cu substanțele grase din păcură sau smoală. La prima vedere — dacă stratul subțire de culoare neagră lipsește — oricine își poate închipui că ornamentul propriu-zis s-a făcut cu o culoare cafenie deschisă.

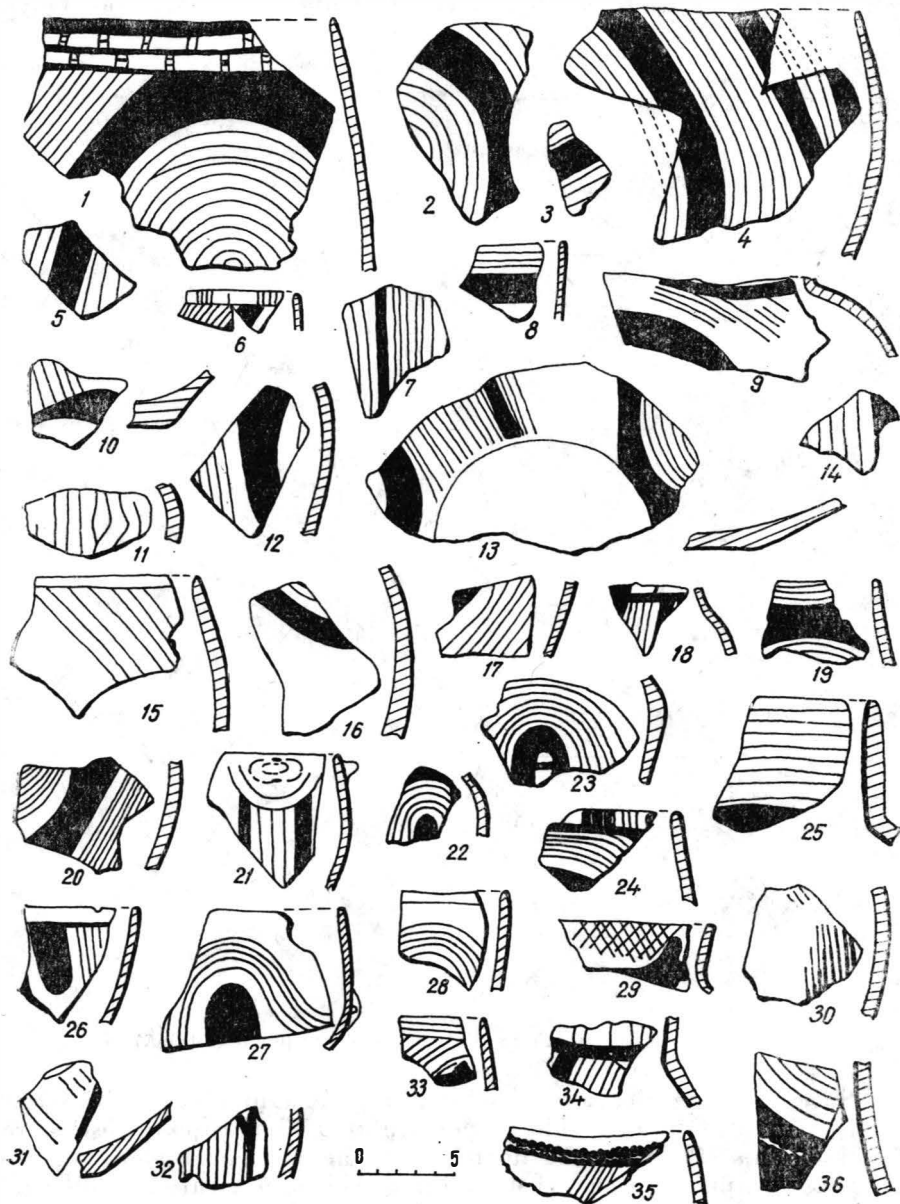

Fig. 3. — Săcueni. Fragmente ceramice cu decor pictat (lotul A).

Decorul este alcătuit din grupuri de linii subțiri, paralele, drepte, oblice (rar în rețea), asociate cu benzi late (fig. 3). Elementul specific

al categoriei descrise îl constituie faptul că pe cea mai mare parte din suprafața ornamentată, grupurile de linii subțiri sînt *paralele* cu benzile late, care formează arcuri înalte (fig. 3/2—4). Semnalăm că decorul marginii vaselor prezintă o diversitate de motive. Pe un vas mare, în lungul buzei, s-a trasat o bandă lată și mai jos de ea altele două subțiri, distanțate, între care s-au intercalat, la intervale regulate, „scărițe” verticale (fig. 3/1). Alteori, în lungul marginii, puțin mai jos de ea, s-a făcut cîte o linie subțire sau mai lată, iar pe intervalul dintre ele s-au trasat grupuri de cîte 3—4 linii subțiri, verticale (fig. 3/6). Uneori în lungul buzei sînt grupuri de linii subțiri, paralele (fig. 3/25). Extremitățile liniilor subțiri și ale benzilor late se sprijină pe cîte o linie subțire sau pe cîte o bandă lată (trasată în lungul buzei) sau direct pe marginea sau pe fundul vasului.

Pe unele vase decorul pictat se asociază organic cu proeminențe mici, perforate orizontal (fig. 3/27).

Ținem să remarcăm asocierea — pe două dintre cioburi — între un astfel de decor cu un altul format din benzi late, negre, *cu marginile ondulate* (fig. 3/35, 36). Amintim și un ciob ornamentat ca de obicei cu culoare neagră, dar asociată, se pare, cu culoare roșie.

B. Vasele din pastă fină (fig. 4) din această categorie au avut următoarele forme :

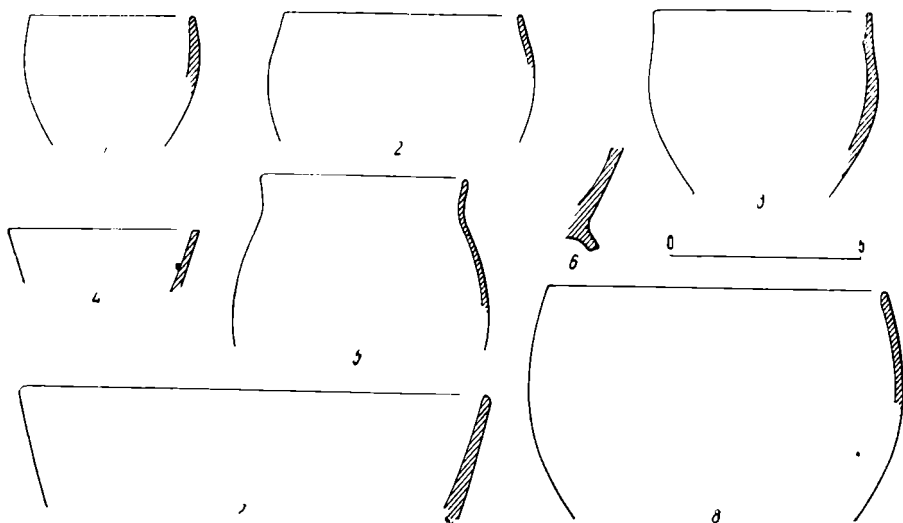

Fig. 4. — Săcueni. Forme de vase cu decor pictat (lotul B).

— Pahare cu pereții arcuiți (fig. 4/1);

— Borcane : mari, cu pereții arcuiți; cu corpul bombat și cu gît scund aproape cilindric; cu gît puțin reliefat la exterior dar cu muchie în interior (fig. 4/3, 5, 8);

— „Fructiere” cu picior înalt (cu diametrul apreciabil, gol pe dinăuntru). De remarcat că buza fructierelor are lobi, cu marginea arcuită⁴.

⁴ Pe planșă sînt reproduse mai multe cioburi din același vas, care nu a putut fi reconstituit.

Vasele au suprafața (în interior și exterior) lustruită. Exteriorul este de culoare: galbenă (spre roșcată), portocalie, cafenie deschisă, constituind fondul pe care s-a realizat decorul făcut tot cu substanța neagră (sau cafenie închisă) de tipul „smoală”. Pe alocuri se păstrează mici porțiuni de crustă neagră, iar în rest, decorul („impregnat”) are culoare cafenie deschisă.

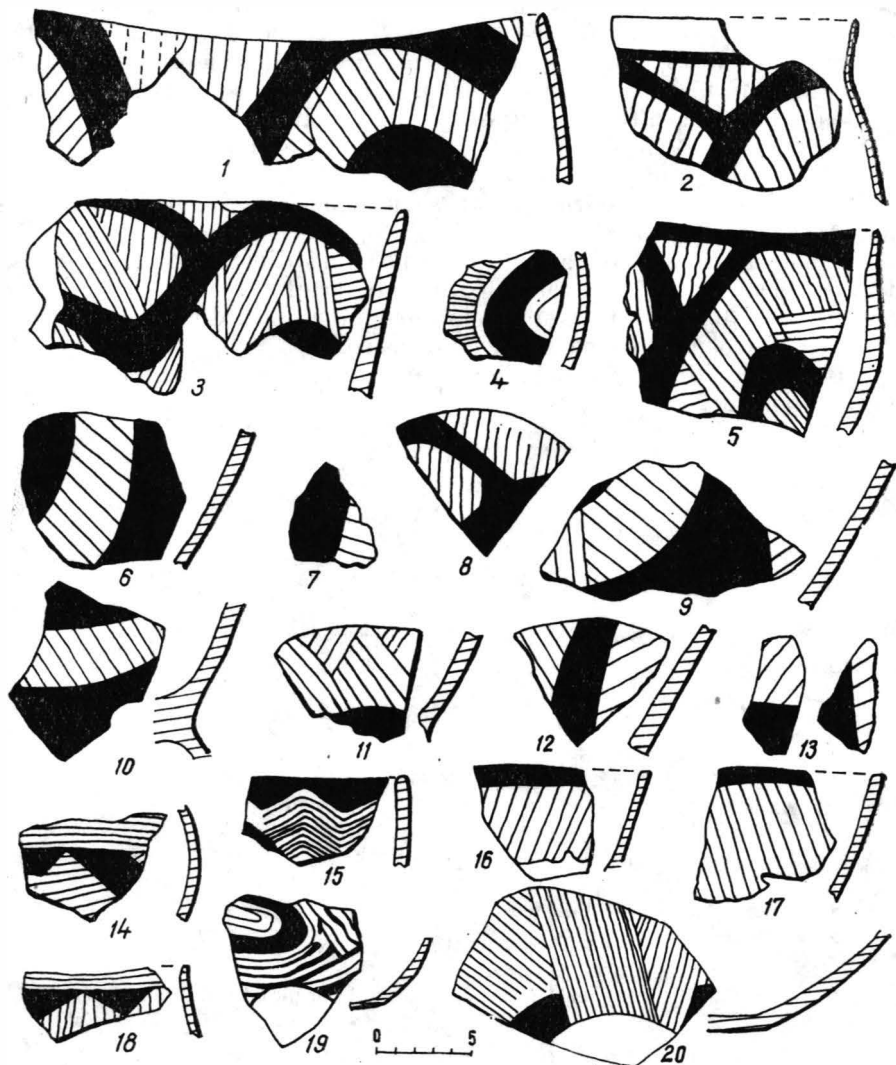

Fig. 5. — Săcueni. Fragmente ceramice cu decor pictat (lotul B).

Decorul (fig. 5) se compune, de asemenea, din grupuri de linii subțiri (uneori puțin ondulate, la intervale inegale) asociate cu benzi late (câteodată marginea lor a fost „îndreptată” prin vopsire repetată cu aceeași culoare). Raportul dintre grupurile de linii subțiri și benzile late este în

majoritatea cazurilor altul decât în cadrul lotului descris mai înainte. În această a doua serie de materiale, benzile late formează spirale îmbinate, iar spațiile dintre ele sînt acoperite cu linii *verticale* sau *oblice* sprijinite pe cele două benzi late (fig. 5/1—3), alăturate formînd mici suprafețe acoperite cu linii oblice înclinate în direcții diferite, în fiecare suprafață în parte, rezultînd un fel de ornament „întrețesut”.

Mai rar, benzile late spiralice sînt despărțite de porțiunile hașurate prin cîte o bandă îngustă nepictată (fig. 5/4).

C. Lotul este alcătuit dintr-o serie de cioburi cu decor pictat, din vase modelate din pastă fină, bine arsă.

Pînă acum, printre puținele cioburi disponibile, avem reprezentate (fig. 6) cîteva pahare (fig. 6/1—4) și un fragment dintr-un vas cu corpul bombat (fig. 6/5).

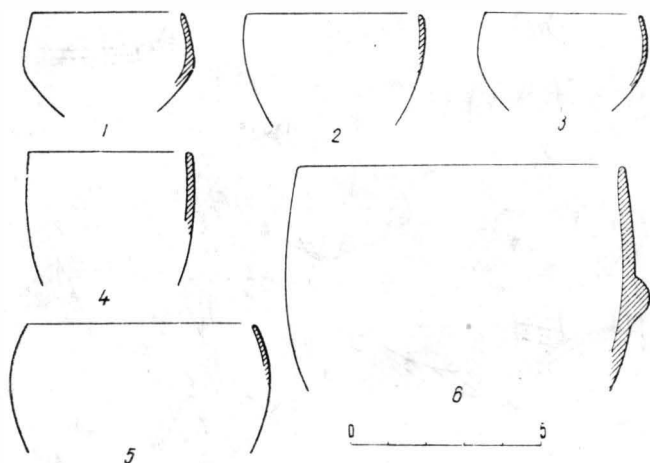

Fig. 6. — Săcueni. Forme de vase cu decor pictat (lotul C).

Decorul lor s-a realizat tot cu culoare neagră, de același fel, dar, în cazul dat, ornamentele s-au făcut numai din grupuri de linii subțiri (drepte sau puțin ondulate). În chip repetat, în lungul buzelor de pahare, se făcea cîte un grup de linii paralele (fig. 7/2, 4, 7), orizontale (de la 4—6 linii). Pe alte pahare nu s-au trasat astfel de grupuri și de aceea decorul se sprijină direct pe margine (fig. 7/1, 6, 10). Pe corpul vaselor, în cîteva cazuri, decorul se compune din grupuri de mai multe linii paralele, verticale, care împart exteriorul vasului în mai multe zone, fiecare avînd suprafața divizată pe verticală în două fișii, acoperite de sus pînă jos cu linii oblice ale căror extremități se întretaie sau se sprijină unele pe altele, alternativ (fig. 7/8). Remarcăm și un fragment de pahar pe care, lângă margine, a fost lăsată neornamentată o porțiune prelungă compusă din două triunghiuri alăturate, cel de sus întrepătruns cu cel de jos (fig. 7/1). Mai rar, decorul se compune din grupuri de linii subțiri (drepte sau ondulate), arcuite și paralele (fig. 7/4).

Pe același loc, în afară de materialele prezentate au fost descoperite două cioburi cu decor cu totul deosebit de al celorlalte.

Primul dintre ele provine dintr-un vas mare, cu pereții arcuiți, modelat din pastă fină. Exteriorul vasului este de culoare cafenie deschisă. Decorul este alcătuit din două benzi late, întretăiate (una verticală și alta orizontală), trasate cu culoare roșie (ștearsă în mare parte). În dreptul intersecției este o proeminență rotundă.

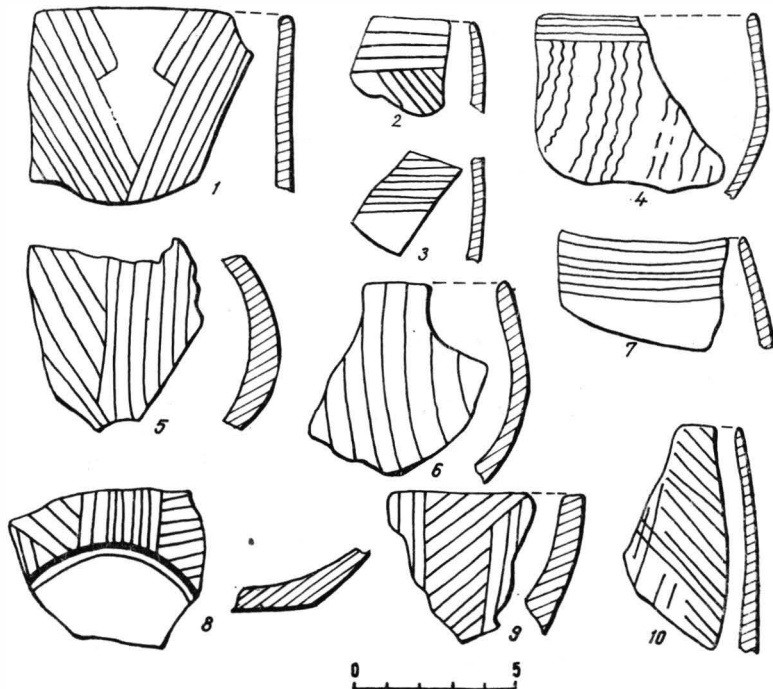

Fig. 7. — Săcueni. Fragmente ceramice cu decor pictat (lotul C).

Al doilea ciob a făcut parte dintr-un vas cu corpul bombat, din pastă fină. Exteriorul este de culoare roșcată. Decorul s-a făcut cu vopsea de culoare cafenie roșcată (dar nu cu „păcură”) și este în mare parte șters. Motivele decorative sînt compuse din benzi de cîteva linii orizontale, iar mai jos din romburi înscrise și alăturate. Cel din mijloc avînd suprafața acoperită cu șiruri de pătrățele mici făcute cu aceeași culoare.

Pentru a încadra cît mai precis din punct de vedere tipologic și cronologic loturile de ceramică pictată din epoca neolitică descoperite la Săcueni, se cuvine să reamintim pe scurt că în regiunea dintre munții Apuseni și Tisa (mai cu seamă în zona Crișurilor) ceramica pictată este cunoscută încă din timpul culturii Criș (respectiv Körös), dar nu știm din ce fază. În privința acestei culturi, chiar dacă admitem o evoluție ceva mai îndelungată în zona amintită, trebuie să precizăm că, pînă în prezent, acolo nu se cunosc complexe Criș vechi, care să fie contemporane cu cele din primele faze ale culturii Starčevo (din preajma confluenței

Tisei cu Dunărea). Prin urmare, trebuie să admitem că în regiunea dintre Apuseni și Tisa ne lipsește cel puțin o „verigă” din evoluția neoliticului, corespunzătoare în timp începutului culturii Starčevo. Încă nu sîntem în măsură să răspundem prin ce va fi completată această lacună a documentării noastre. Posibilitățile sînt două : ori prin comunități mezolitice tîrzii (de tipul celor de la Ciumești) sau prin comunități Criș, mai vechi decît cele cunoscute pînă acum.

Ceramica cu decor pictat este cunoscută în regiunea din preajma Crișului Repede încă de multă vreme, dar este vorba de loturi mici de materiale găsite, de obicei întîmplător, ceea ce nu a permis observații stratigrafice și o periodizare mai amănunțită. Dintre loturile cunoscute o serie de cioburi cu decor pictat, găsite în împrejurimile orașului Oradea, sînt considerate ca fiind de tip Criș.

Cu zece ani în urmă, în stadiul de atunci al cercetărilor⁵ se credea că atît în Cîmpia de Vest, după cultura Criș ar fi urmat cultura Tisa (denumită la acea dată faza Tisa I), documentată de exemplu la Virșand „cît și în nord-vestul Transilvaniei pe văile Someșurilor”⁶, înțelegîndu-se deci că toată partea de nord-vest a țării ar fi fost locuită de purtătorii acestei culturi. În prezent, ținînd seama de observațiile și datele acumulate în ultimii ani prin cercetările arheologice de la noi⁷ și din estul R. P. Ungare⁸, se cuvine să arătăm că pe teritoriul dintre Apuseni și Tisa, evoluția culturilor neolitice, inclusiv a categoriilor de ceramică cu decor pictat, a fost destul de complicată, încă din perioada corespunzătoare sfîrșitului culturii Criș.

În timp ce în zona de la sud de Beretău și pînă dincolo de Mureș ajunseseră aproape de sfîrșitul evoluției lor comunitățile culturii Criș, în zona de la vest de cursul inferior al Someșului s-au format — așa după cum rezultă din ultimele cercetări — comunitățile atribuite de colegii unguri grupei Szatmar⁹ (documentată și pe teritoriul țării noastre în Cîmpia Careilor), care constituie, după părerea noastră, începutul culturii Ciumești¹⁰ (= cultura ceramicii liniare a Alföldului¹¹ = Ceramica liniară est-slovacă¹²). Treptat comunitățile acestei culturi s-au răspîndit în diferite direcții. O parte dintre ele au ajuns în cîmpia Hernadului, altele pînă în zona Egerului¹³. Principala răspîndire s-a produs spre sud, mai ales în lungul Tisei, comunitățile culturii ajungînd pînă aproape de gura Mureșului¹⁴. Pe teritoriul țării noastre, pînă acum este evidentă o răspîndire

⁵ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 43.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Eugen Comșa, *op. cit.*

⁸ Nándor Kálicz, *Dieux d'argile. L'âge de pierre et de cuivre en Hongrie*, Budapesta, 1970, de exemplu hărțile de pe p. 20 și 28.

⁹ N. Kálicz — J. Makkay, *Probleme des frühen Neolithikums der nördlichen Tiefebene*, lucrare prezentată la Symposium über die aktuellen Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár, 20—22 mai 1970.

¹⁰ Eugen Comșa, *К вопросу о периодизации неолитических культур на северо-западе Р.П.Р.*, în *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 477—484; Al. Păunescu, *Перезжитки тарденуазской культуры в древнем неолите в Чумешти*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 467—475.

¹¹ N. Kálicz, *op. cit.*, p. 28—31.

¹² L. Hájek, *Eine neue bandkeramische Gruppe in der Ostslowakei*, în *AR*, IX, 1957, 1, p. 9.

¹³ N. Kálicz, *op. cit.*, p. 20, harta.

¹⁴ *Ibidem*.

a lor spre sud, pînă în preajma Crișului Repede. Ținînd seama de condițiile de mediu geografic este posibilă viețuirea comunităților Ciumești și în Cîmpia Someșului pînă spre vărsarea Agrișului.

Curînd după aceea, pe cale de evoluție locală cultura materială din vasta arie locuită de comunitățile culturii Ciumești s-a împărțit în trei zone principale :

— În partea de nord-vest a arealului amintit s-a format cultura Bük, cu evoluție îndelungată.

— În centru și în est s-a continuat viețuirea comunităților tîrzii ale culturii ceramicii liniare a Alföldului, respectiv ale culturii Ciumești.

— În sud s-au format și și-au început evoluția comunitățile grupei Szakalhat¹⁵, care apoi treptat s-au răspîndit spre nord, mai cu seamă de-a lungul Tisei, pînă aproape de riul Sajo. Pe harta de răspîndire a grupului Szakalhat, limita estică a fost trecută convențional¹⁶. În realitate, comunitățile acestui aspect cultural au trăit și pe teritoriul țării noastre, în preajma Mureșului, pînă la Păuliș, unde cu decenii în urmă s-au descoperit primele materiale de acest tip¹⁷. Este de presupus deci că o bună parte din întinderea județului Arad a fost locuită de astfel de comunități.

Prin urmare, în perioada respectivă în vestul țării noastre au viețuit comunitățile a două culturi, înrudite : în sud (între Mureș și maximum pînă la Crișul Repede) purtătorii aspectului cultural Szakalhat, iar la nord de Crișul Repede și cel puțin pînă la Someș, comunitățile tîrzii ale culturii Ciumești. În această ultimă regiune s-au descoperit majoritatea loturilor cu ceramică pictată¹⁸. Se cuvine însă să precizăm că în toate cazurile cînd în astfel de obiective s-au făcut cercetări mai amănunțite sau chiar săpături (atît în nordul Crișanei, cît și în nord-estul R. P. Ungare) ceramica pictată a apărut asociată cu alte categorii de vase, de aceea fiecare complex trebuie judecat în ansamblu, avîndu-se în vedere toate categoriile ceramice (între care una — într-un procent nu prea mare — este cea cu decor pictat).

Acestei perioade tîrzii din evoluția culturii Ciumești îi aparțin, după părerea noastră, două dintre loturile cu ceramică pictată de la Săcueni.

Dacă ne referim la primul dintre ele observăm că este alcătuit din trei categorii ceramice : a) Borcanele de uz comun, cu alveole pe buză ; b) Vase din pastă bună, documentate printr-un singur ciob mic, cu decor incizat ; c) Vase din pastă fină, cu decor pictat. Apartenența lor la o fază evoluată a culturii Ciumești este indicată de ciobul cu decor incizat (compus din linii subțiri). El se deosebește prin ornament și prin lățimea liniei de cele din fazele de început ale culturii (de exemplu : în comparație cu decorul incizat de pe cioburile de la Berea I). Fragmentul cu decor incizat de la Săcueni este apropiat în timp de cele descoperite, în număr mai mare, în complexul Berea IX. Acesta din urmă avînd analogii în

¹⁵ Ida Bognár-Kutzian, *Das Neolithikum in Ungarn*, în *Archaeologia Austriaca*, H. 40, Viena, 1966, p. 256—260 ; N. Kalicz-J. Makkay, *Die Probleme der Linearkeramik im Alföld*, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, X, Szeged, 1966, p. 39—41.

¹⁶ N. Kalicz, *op. cit.*, p. 28, harta.

¹⁷ Materialele de tip Szakalhat de la Păuliș au fost descoperite cu decenii în urmă. Ele se păstrează în colecția Muzeului național de la Budapesta. Despre ele ne-a informat colegul N. Kalicz, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁸ Eugen Comșa, *Epoca neolitică în vestul României*.

cadrul grupului Tiszadob, din preajma Tisei. Remarcăm că în așezarea Berea IX împreună cu cioburile cu decor incizat s-au găsit și câteva cioburi mici cu decor pictat cu negru, în parte șters, alcătuit, pe câteva cioburi, din benzi late și pe un altul din câteva linii subțiri, ondulate, paralele¹⁹. Categoriile ceramice din complexul de la Berea IX par să corespundă celor de la Săcueni sau sînt apropiate între ele, ceea ce ne face să le considerăm ca făcînd parte din aceeași fază tîrzie din evoluția culturii Ciumești.

Din același lot de materiale face parte și ciobul ornamentat cu două benzi „în cruce” vopsite cu roșu, de la Săcueni. El are o analogie în estul Slovaciei, unde un fragment cu decor similar este de asemenea asociat cu ceramică cu decor incizat de tip Tiszadob evoluat²⁰.

Lotul A de la Săcueni mai atrage atenția prin asocierea decorului obișnuit, din benzi late, paralele, cu grupuri de linii subțiri, cu un element deosebit: cu benzile late avînd marginea ondulată neregulat (numai pe două cioburi). Întrucît astfel de ornamente nu apar pe alte loturi mai tîrzii, este de presupus că ele sînt specifice unei faze mai vechi și apoi au fost păstrate prin tradiție și folosite pe scară redusă de către urmași. Asocierea amintită contribuie la periodizarea motivelor ornamentale pictate, din cursul diferitelor faze ale culturii Ciumești.

Menționăm că un ciob mic cu decor pictat similar celui specific lotului A a fost descoperit în Peștera Deventului²¹.

Lotul A de cioburi cu decor pictat de la Săcueni are evident o serie de analogii în cadrul descoperirilor făcute de colegii unguri în apropierea complexului analizat de noi, în împrejurimile orașului Debreczen. Că este vorba de un grup relativ tîrziu de ceramică pictată la Săcueni, o vedem analogiile cu Satorlajújhely²², unde ceramică tipică Bükk s-a găsit împreună cu ceramică pictată cu decor similar celui din lotul cercetat. Ca și în cadrul lotului A, în complexul Bükk sînt și motive pictate în „scăriță”²³.

Semnalăm că din aceeași serie de descoperiri cu ceramică pictată (în oarecare măsură similare celei din lotul A de la Săcueni) face parte grupul de cioburi cu decor pictat descoperite întîmplător în preajma grupilor de siloz din apropierea C.A.P. Ciumești²⁴. Decorul lor se compune tot din benzi late și din grupuri de linii subțiri paralele cu primele. Motivele ornamentale sînt însă deosebite. Pe cioburile de la Ciumești se observă cum decorul pictat are marginea de sus delimitată printr-un grup de câteva linii subțiri paralele de la care coboară benzi late (adesea scurte) paralele cu grupuri de linii subțiri²⁵. O trăsătură specifică a lotului de la Ciumești constă în existența unor benzi late cruțate (din fondul deschis al vaselor) între benzile late pictate și grupurile de linii subțiri²⁶. În cadrul lotului A de la Săcueni astfel de intervale se întîlnesc mai rar. După

¹⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 468.

²⁰ Informație primită de la J. Pavuk, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²¹ N. Vlassa, *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 18, fig. 3/3.

²² Ferenc Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur*, în *Arch Hung*, V—VI, 1929, pl. XLVI—XLVII.

²³ *Ibidem*, pl. XLVIII.

²⁴ Eug. Comșa, *К онопочы...*, p. 481—483.

²⁵ *Ibidem*, p. 482, fig. 4.

²⁶ *Ibidem*, p. 482, fig. 4/1.2.

păreră noastră cele două loturi : A de la Săcueni și cel de la Ciumești sînt în parte contemporane și datează din aceeași fază din evoluția culturii Ciumești.

Categoria ceramică reprezentată prin cel de-al doilea lot de la Săcueni încă nu o avem documentată (prin materiale publicate) în alte puncte de pe teritoriul țării noastre. În schimb, astfel de materiale sînt cunoscute în regiunile vecine în diverse complexe din nord-estul R. P. Ungare, unde sînt atribuite unei perioade clasice a culturii ceramicii liniare a Alföldului²⁷, respectiv în estul țării noastre ele datează din a doua parte a evoluției culturii Ciumești. În lipsă de observații stratigrafice sîntem nevoiți să le judecăm din punct de vedere tipologic. Lotul B amintit inclinaș să-l considerăm ca fiind mai tîrziu decît lotul A de la Săcueni.

În evoluția neoliticului dintre Apuseni și Tisa au avut loc apoi modificări, care în domeniul culturii materiale sînt oglindite prin prezența — pe un teritoriu întins, din preajma Mureșului și pînă aproape de cotul Tisei — a comunităților culturii Tisa²⁸. În cadrul ei au fost deosebite trei variante principale, fiecare specifică unei anumite părți din arealul amintit.

Varianta sudică este caracterizată prin decor incizat „textil” și este răspîdită în principal în sud (între Mureș și Crișuri). În cadrul ei se constată destul de rar prezența și a unei categorii ceramice cu decor pictat. Din datele de care dispunem acestei variante în vestul țării noastre urmează a-i fi atribuite o serie de așezări și complexe cercetate mai cu seamă în ultimii ani în jud. Arad și în sudul jud. Bihor. Principala așezare de acest tip de la noi este cea de la Virșand²⁹, numele căreia îl putem folosi pentru definirea aspectului respectiv al culturii Tisa, din sudul Crișanei.

Singurele cioburi cu decor pictat cu analogii clare și în estul R. P. Ungare în aria culturii Tisa, sînt cele descoperite la Oradea³⁰. Ne referim la cîteva cioburi avînd fondul de culoare deschisă și decorul pictat cu culoare neagră. Uneori marginea vaselor este înconjurată cu o bandă lată, neagră, iar decorul propriu-zis se compune din linii subțiri negre, formînd unghiuri drepte cu laturile paralele, distanțate. Alteori pe lîngă astfel de unghiuri se observă triunghiuri cu vîrfurile apropiate și avînd suprafața hașurată (în rețea fină) cu linii oblice. Materialele de la Oradea, descrise pe scurt aici, au fost găsite întîmplător, fără observații stratigrafice. Din aceeași cauză nu putem preciza cu ce alte categorii de materiale au fost ele găsite.

O altă variantă a culturii Tisa este cea numită *Herpaly*. După ultimele cercetări bazate și pe observații stratigrafice, această variantă pare să corespundă unei faze tîrzii din evoluția culturii Tisa. Așezările în cuprinsul cărora este documentată ceramica pictată de tip *Herpaly* sînt răspîdite în bazinul Crișurilor, în principal, la nord-vest de Crișul Repede³¹. Frag-

²⁷ Informație de la J. Makkay, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁸ N. Kalicz, *op. cit.*, p. 28.

²⁹ Dorin Popescu, *Săpăturile de la Virșand*, în *Materiale*, II, 1956, p. 89—103.

³⁰ Fragmentele ceramice respective se păstrează în colecția Muzeului de istorie Oradea.

³¹ Korek József — Patay Pál, *A Herpályi-halom kökörvégi és rézkori települése*, în *Folia Archaeologica*, VIII, Budapesta, 1956, p. 23—40; Ida Bognár-Kutizian, *op. cit.*, p. 268—270.

mente de același tip sînt documentate și ceva mai la sud ³². Pînă acum, în literatura de specialitate este menționat pe teritoriul nostru un singur punct cu astfel de materiale : tot la Oradea ³³.

Decorul pictat specific variantei Herpaly este de mai multe feluri. Drept fond era lăsată fie culoarea normală a vasului, fie culoarea albă. De obicei, motivele ornamentale erau pictate cu culoare neagră pe fond alb. Decorul se compune din grupuri de linii subțiri, paralele, oblice, formînd romburi sau zone de benzi oblice opuse, întrepătrunse. Mai rar se observă asocierea unor linii paralele arcuite, cu altele oblice. Cîteodată decorul se realiza cu culoare albă pe fond negru, motivele decorative rămîbind aceleași.

Ținînd seama de faptul că pe nici unul dintre cioburile din lotul C de la Săcueni nu s-au observat urme de culoare albă, dar decorul este format din grupuri de linii negre subțiri, sîntem nevoiți să admitem că acest lot trebuie plasat în timp la sfîrșitul culturii Ciumești sau la începutul variantei Herpaly.

Ultima variantă a culturii Tisa, numită Csozshalom, documentată în zona dintre Beretău și Tisa (și dincolo de ea) ³⁴, pînă în prezent nu este reprezentată și pe teritoriul țării noastre. Din punct de vedere stratigrafic s-a observat într-o așezare a culturii Tisa, cu mai multe niveluri, că cioburile de tip Herpaly se întîlnesc la baza depunerilor, iar cîteva cioburi de tip Csozshalom s-au găsit în nivelul superior ³⁵.

Decorul pictat al ceramicii acestei variante se realiza cu trei culori, după arderea primă, este deci o pictură „crudă”. S-au folosit culorile albă (în principal), roșie și galbenă. Motivele decorative sînt compuse din linii drepte sau din benzi, paralele. Remarcăm motivele : în „tablă de șah” cu pătrățelele hașurate în rețea și triunghiurile cu suprafața hașurată. Fr. Tompa a observat încă de mult asemănarea în privința tehnicii picturii de pe vasele de tip Csozshalom cu cele din aria Lengyel. Este cazul să amintim și credem că faptul este semnificativ, că decorul pictat „crud”, făcut cu culoare albă și roșie, se întîlnește și în sudul țării noastre, în Muntenia pe vasele de la începutul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița ³⁶. O apropiere în timp a celor două aspecte : varianta Csozshalom și faza de tranziție este întărită și prin forma de castron cu partea de sus cilindrică și înaltă, care se întîlnește în ambele areale ³⁷. Decorul pictat pe ceramică cu alb și roșu „crud” este caracteristic și pentru Oltenia. În complexe de la începutul culturii Sălcuța ³⁸, pe o categorie

³² La Gorzsa cîteva cioburi de acest tip au fost descoperite cu prilejul săpăturilor lui G. Gazdapusztai.

³³ Korek Jozsef — Patay Pál, *op. cit.*, p. 38, nota 33.

³⁴ Ida Bogнар-Kutzian, *op. cit.*, p. 268—270.

³⁵ Korek Jozsef — Patay Pál, *op. cit.*, p. 38—39.

³⁶ De exemplu în cel mai vechi nivel din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, din așezarea de la Radovanu.

³⁷ Din aria Csozshalom vezi Ida Bogнар Kutzian, *op. cit.*, p. 272, fig. 7/3,4.

³⁸ Astfel de cioburi s-au descoperit în așezarea de la Verbicioara, în cel mai vechi nivel Sălcuța.

ceramică se întilnesc astfel de ornamente. Subliniem că și în Muntenia și Oltenia decorul pictat „crud” se compune adesea tot din șiruri de pătrate formind „tablă de șah”.

Am descris ceramica de tip Csozshalom întrucît nu este exclus ca și această variantă regională a culturii Tisa să fie documentată în nordul Crișanei.

Sintetizînd datele problemei constatăm că în cursul perioadei cuprinse între sfîrșitul culturii Criș și cultura Tiszapolgar, în zona dintre Munții Apuseni și Tisa, a avut loc o continuă dezvoltare a decorului pictat, caracterizat prin două metode principale de realizare.

În prima perioadă, care durează în tot cursul evoluției culturii Ciumești și la începutul culturii Tisa, decorul se făcea în principal cu culoare neagră (ale cărei substanțe grase se impregnau în pereții vaselor). În perioada dată sînt de amintit următoarele serii de motive ornamentale :

a) Un grup restrîns de materiale cu decor compus din benzi late, cu marginile ondulate.

b) Categoria principală cunoscută este cea caracterizată prin asocierea benzilor late cu cele formate din linii subțiri, paralele între ele, în formă de arcade. Ornamentul se aseamănă, așa după cum au arătat mai mulți specialiști, cu decorul incizat al ceramicii Bük, dar și cu decorul excizat : liniile subțiri și benzile late ar reprezenta părțile de decor cruțat, iar fondul deschis ar corespunde benzilor scobite și încrustate, așa după cum se întîmplă pe ceramica din aria culturii Boian (faza Vidra).

c) Decorul compus din benzi late, spiralice, cu suprafețele intermediare acoperite adesea cu linii subțiri perpendiculare pe benzile late. Ca principiu acest decor se aseamănă cu cel excizat din estul Peninsulei Balcanice. Drept analogie cităm din sud decorul de pe un capac de la Iasatepe din stratul Marița I ³⁹. Pe capac sînt benzi spiralice cruțate, iar spațiile dintre ele sînt acoperite cu decor excizat compus din linii cruțate perpendiculare pe benzile spiralice. Ornamente similare excizate se cunosc și în aria culturii Precucuteni din Moldova ⁴⁰.

d) La sfîrșitul evoluției culturii Ciumești și la începutul culturii Tisa metodele de ornamentare au început să se schimbe. S-a renunțat la folosirea benzilor late negre și s-au făcut numai motive compuse din linii subțiri negre sau brune.

e) Curînd s-a produs o altă modificare, decorul se realiza cu două culori : negru și alb, tot înainte de ardere.

Categoria ceramică cu care ne-am ocupat nu este izolată ca pe o insulă, numai în zona între Apuseni și Tisa. În ultima vreme fragmente ceramice cu astfel de decor realizat cu culoare neagră sau cafenie deschisă (reprezentînd de fapt urma culorii negre) s-au semnalat în Iugosla-

³⁹ H. Vajsova, *Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien*, în *Slovenska Archeologia*, XIV, 1966, 1, p. 12, fig. 3/20.

⁴⁰ Radu Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 64, fig. 28/1. Vezi și decorul simplificat de pe capacul reprodus pe p. 99, fig. 75.

via. În stadiul actual al cercetărilor astfel de ceramică este deci specifică numai pentru regiunile din vestul Peninsulei Balcanice, ca și în continuare în zona de-a lungul Tisei, pînă la cotul ei. În țara noastră ceramica cu decor pictat cu negru se întilnește precum am arătat în Crișana și în ultimul timp tot mai des în vestul și în sud-vestul Transilvaniei.

Cea de a doua metodă principală de realizare a decorului este caracteristică unei categorii ceramice de la sfîrșitul culturii Tisa, din zona dată, cînd, ca și în alte regiuni, s-a trecut la folosirea decorului pictat cu : alb, negru și galben, dar după o primă ardere.

Prin publicarea loturilor cu ceramică pictată din epoca neolitică păstrate în diferite muzee din vestul țării și mai ales prin săpăturile viitoare se va ajunge desigur la o periođizare mai precisă pe faze a tuturor culturilor neolitice din acea parte a țării. Pînă atunci noi am considerat util să aducem la cunoștință specialiștilor materialele de la Săcueni.

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LA CÉRAMIQUE PEINTE DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE MISE AU JOUR DANS LA RÉGION DE CRIȘANA

RÉSUMÉ

Des fouilles archéologiques pratiquées en 1965 dans la dune Horo, qui se dresse sur le territoire de la commune de Săcueni (dép. de Bihor) ont abouti à la découverte — sans observations stratigraphiques — de toute une série de fragments céramiques d'époque néolithique, ornés de motifs peints. Ces fragments ont été rangés, sous le rapport typologique, en trois lots : A, B, C.

Les fragments appartenant au lot A sont peints en noir (une substance grasse : bitume), qui se détache facilement, telle une croûte, laissant une trace d'un brun clair qui se confond avec la couleur proprement dite du décor. Celui-ci se compose soit d'un groupe de traits minces, parallèles, droits ou obliques, associés à de bandes larges (dans le genre des arcades). Son élément caractéristique réside dans le parallélisme des groupes de traits minces avec les bandes larges. Dans deux cas, ces bandes larges ont une bordure ondulée.

Le lot B est illustré par le même genre de peinture, mais les bandes larges sont disposées en spirales entrelacées et l'espace libre qu'elles déterminent de la sorte est rempli de minces traits verticaux ou obliques, s'appuyant sur les bandes.

Chez le lot C le décor est réalisé avec la même peinture noire, mais les motifs ne sont constitués que par de groupes de traits minces.

Le matériel en question appartient aux différentes étapes de la longue évolution parcourue par la civilisation de Ciumești (qui correspond à la culture de la céramique rubanée de l'Alföld).

Si le lot A correspond dans le temps au groupe Tiszadob, nous sommes enclins à attribuer le lot B à une période ultérieure au lot A. Enfin, le dernier lot (C) est daté de la fin de la civilisation de Ciumești ou du début de la variante Herpaly.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Săcueni. Fragments céramiques d'usage commun.
- Fig. 2. — Săcueni. Formes de vases à décor peint (groupe A).
- Fig. 3. — Săcueni. Fragments céramiques à décor peint (groupe A).
- Fig. 4. — Săcueni. Formes des vases à décor peint (groupe B).
- Fig. 5. — Săcueni. Fragments céramiques à décor peint (groupe B).
- Fig. 6. — Săcueni. Formes des vases à décor peint (groupe C).
- Fig. 7. — Săcueni. Fragments céramiques à décor peint (groupe C).